

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА И МУЗЕЈ – СТРУМИЦА

МУЗЕЈСКИ ЛЕТОПИС
(ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ПО ПОВОД 65 ГОДИНИ
„ЗАВОД И МУЗЕЈ“ - СТРУМИЦА)

Струмица 2017

INSTITUTE FOR PROTECTION OF THE MONUMENTS OF
CULTURE AND MUSEUM

STRUMICA

MUSEUM CHRONICLE

**(COLLECTION OF WORKS ON THE OCCASION
OF 65TH ANNIVERSARY OF “INSTITUTE AND
MUSEUM” - STRUMICA)**

Strumica
2017

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА И
МУЗЕЈ – СТРУМИЦА

МУЗЕЈСКИ ЛЕТОПИС

**(ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ ПО ПОВОД 65 ГОДИНИ
„ЗАВОД И МУЗЕЈ” - СТРУМИЦА)**

Струмица
2017

УРЕДНИЧКИ ОДБОР

м-р Васил Ѓоргиев-Лиќин, главен уредник

членови:

Александар Циќимов
Живко Велковски
Радмила Ташева
Маргарита Атанасова
Славица Тасева,
Илија Сувариев
Ване П. Секулов

м-р Зоран Руќак
Василка Ѓеоргиева
Пенка Мишева
Бранко Ѓоргиев
Никола Маглешев
м-р Душко Цветанов

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”,
Скопје

94(497.7)(082)

МУЗЕЈСКИ летопис : (зборник на трудови по повод 65 години
„Завод и музеј “- Струмица) / [главен уредник Васил Ѓоргиев-Лиќин]. -
Струмица : НУ Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј,
2017. - 164 стр. : илустр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - На наспор. насл. стр.: Museum chronicle : (collec-
tion of works on the occasion of 65th anniversary OF “Institute and Museum”
- Strumica). - Библиографија кон трудовите. - Summary кон трудовите

ISBN 978-608-65524-9-7

а) Македонија - Историја - Зборници
COBISS.MK-ID 104657418

ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА И
МУЗЕЈ – СТРУМИЦА
ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ИСТОРИЈА И ИСТОРИСКО КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО

ЕДИЦИЈА - ЈУБИЛЕИ
КНИГА 2

СОДРЖИНА

ВОВЕДНИ ЗАБЕЛЕШКИ.....	7
ЦВЕТАН ГРОЗДАНОВ, МЕСЕЦОСЛОВОТ НА АСЕМАНОВОТО ЕВАНГЕЛИЕ И ПОСТАРИОТ МОНУМЕНТАЛЕН ЖИВОПИС ВО МА КЕДОНИЈА.....	13
ВОЈИСЛАВ САРАКИНСКИ ВАНЧО ЃОРЃИЕВ, ПОВТОРНО ЗА ОРБЕЛОС – ПРИЛОГ КОН ТОПОНИМИЈАТА НА АНТИЧКА МАКЕДОНИЈА.....	27
АЛЕКСАНДАР АТАНАСОВСКИ, ВРСКИТЕ ПОМЕЃУ МАКЕДОНИЈА И ХРВАТСКА ВО СРЕДНИОТ ВЕК.....	42
ВАСИЛ ЃОРГИЕВ-ЛИКИН, ЛЕТОПИС ЗА ЖИВОТОТ И ДЕЈНОСТА НА СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ.....	54
ЗОРАН РУЈАК, СРЕДНОВЕКОВНАТА ФОРТИФИКАЦИЈА НА ЦАРЕВИ КУЛИ-СТРУМИЦА (ОД 11 ДО 14 ВЕК).....	80
ДУШКО ЦВЕТАНОВ, СРЕДНОВЕКОВНИ НЕКРОПОЛИ ВО СТРУМИЦА И СТРУМИЧКО (XI - XIVвек): преглед, убдикација и поврзаност со црквите.....	102
ЕЛИЦА МАНЕВА, НАУШНИЦИ ОД НЕКРОПОЛАТА ВОДОЧА КАЈ СТРУМИЦА.....	118
ВИКТОР НЕДЕСКИ, СВЕТИ КОНСТАНТИН КАВАСИЛА КАКО СТРУМИЧКИ ЕПИСКОП.....	135
ЃОРДАН ТАБОВ, ЮСТИНИАНА ПРИМА И ИМПЕРАТОР МАНУИЛ КОМНИН.....	144
ДОБРИЛА МИЛОВСКА, ПРОТОПОП ЈОАН КРАТОВСКИ- КНИЖЕВНИК И ИЛУМИНАТОР ОД XVI ВЕК.....	157

НИКОЛА Д. САРАЛИЈА, МАНАСТИРОТ СВ. БОГОРОДИЦА ЕЛЕУСА ВО ВЕЛЈУСА – КУЛТУРЕН И ДУХОВЕН ЦЕНТАР НИЗ ВЕКОВИТЕ.....	172
ПЕТАР НАМИЧЕВ / ЕКАТЕРИНА НАМИЧЕВА, ПРОСТОРНИ ОСОБЕНОСТИ НА ТРАДИЦИОНАЛНАТА ГРАДСКА КУЌА ОД 19 ВЕК ВО СТРУМИЦА.....	181
ВЕРА СТОЈЧЕВСКА АНТИЌ, ОД ИСТРАЖУВАЊАТА НА ХРИСТИЈАНСКИ ОБЈЕКТИ ВО СТРУМИЧКО, ВО 2008 ГОДИНА.....	196
АНА ВИТАНОВА РИНГАЧЕВА, МИСТИЧНОТО ПАТУВАЊЕ НА ЈУНАКОТ ВО ЗАДГРОБНИОТ СВЕТ – ШАМАНИСТИЧКИ МОТИВ ВО СКАЗНИТЕ ОД СТРУМИЧКИОТ РЕГИОН (АНАЛИТИЧКИ ПРИСТАП).....	202
ОЛИВЕР ЦАЦКОВ, ВЛИЈАНИЕТО НА СТРАНСКИТЕ ПРОПАГАНДИ ВРЗКНИЖЕВНОТОТВОРЕШТВО НА МИЛАДИНОВЦИ.....	225
ЛИЛЈАНА МАКАРИЈОСКА, ХРАНАТА ВО МАКЕДОНСКАТА ОБРЕДНО - ОБИЧАЈНА ПРАКТИКА (ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ).....	231
САШО ЦВЕТКОВСКИ, ИКОНАТА НА СВ. ГЛИКЕРИЈА ОД ГАЛЕРИЈАТА НА ИКОНИ ВО СТРУМИЦА.....	244
ДАВЧА СПАСОВА, ЕДНА БРОНЗЕНА ИКОНА СО ПРЕТСТАВА НА СВ. КИРИК И ЈУЛИТА ОД ВОДОЧА.....	257
ПЕНКА МИШЕВА, ПОСМРТНИ ОБИЧАИ ВО СТРУМИЧКО, С. МОНОСПИТОВО.....	266
ИЛИЈА СУВАРИЕВ, ПОДАТОЦИ ЗА ВЕЌЕ ИЗУМРЕНИ ЗАНАОТИ ВО СТРУМИЦА.....	280
РОБЕРТО ТРАЈКОВСКИ, ВОЕНИТЕ ДЕЈСТВИЈА НА ВЕРМАХТОТ ЗА ЗАТВОРАЊЕ НА СТРУМИЧКИОТ ПРЕВОЈ, ВО ТЕКОТ НА СЕПТЕМВРИ 1944 ГОДИНА.....	289

БРАНКО ЃОРГИЕВ, ОРУЖЈЕ КОРИСТЕНО ОД БОРЦИТЕ НА ЧЕТВРТАТА МАКЕДОНСКА УДАРНА БРИГАДА.....	294
ИВАН КОТЕВ, МАКЕДОНСКАТА НАРОДНА ПЕСНА ЗА НАРОДНООСЛОБОДИТЕЛНАТА БОРБА ВО СТРУМИЧКО.....	307
ДРАГАН ЃЕОРГИЕВ, ОСВРТ КОН ПУБЛИКАЦИЈАТА, КАТАЛОГ-ОРУЖЈЕ И ВОЕНА ОПРЕМА ОД ЗБИРКАТА НА ЗАВОДОТ И МУЗЕЈ-СТРУМИЦА.....	323
НАДА БАЈРАКТАРОВА, ДОКУМЕНТИ ЗА МОИТЕ ПРЕДЦИ –БЕЖАНЦИ.....	326

проф. д-р и доктор на науките ЙОРДАН ТАБОВ
Институт по математика и информатика – БАН, София

ЮСТИНИАНА ПРИМА И ИМПЕРАТОР МАНУИЛ КОМНИН

§ 1. Увод

Ред средновековни документи съдържат своеобразна симбиоза на титлите „архиепископ на България” и „архиепископ на Първа Юстиниана”: по думите на Любинкович, един от най-авторитетните изследователи на тази симбиоза, „от втората половина на XII век охридските архиепископи по правило се подписват като „архиепископ на Първа Юстиниана и цяла България””. Това съчетаване на двете титли отдавна е обект на изследване и на дискусии между историците; във връзка с него са предложени различни хипотези, от които господстващо положение в наши дни има хипотезата за така наречената „Теория за Юстиниана прима” (съкратено по-нататък ТЮП).

Какво представлява тази хипотеза?

Според нея през XII век архиепископите на България (и църковни кръгове около тях; обикновено се визира личността на Охридския архиепископ Йоан Комнин) са лансирали твърдението („Теория за Юстиниана прима”, съкратено ТЮП), че архиепископията на България е идентична с архиепископията Първа Юстиниана. Целта на българските архиепископи – автори на ТЮП (Йоан Комнин и/или някой от близките му предшественици) била тяхната архиепископия да закрепят автономията си и да се ползва от правата, дадени на Първа Юстиниана от император Юстиниан. Те успели постепенно да укрепят и наложат тази „теория” сред широката общественост и църковните ръководители, така че ТЮП била възприемана като вярна. Някои изследователи даже заменят думата „теория” с „фикция”, за да бъде подчертано, че става дума за несъмнено невярно твърдение.

Казано малко по-кратко, ТЮП се основава на наблюдението, че архиепископите на България са прибавили към обичайната си титулатура „архиепископ на България” още една титла – „архиепископ на Първа Юстиниана”, и предлага визията, че първоначално това е било съзнателно заблуждение на съвременниците им, „присвояване” на една много уважавана авторитетна титла, която не им се полага.

§ 2. Първи въпроси

В описаната конструкция на „Теория за Юстиниана прима” има детайли, които будят въпроси – преди всичко въпроси, свързани с ролята на добавката „и на цяла България”. Какво е била тази България: отделен самостоятелен диоцез, подчинен на „архиепископа на Първа Юстиниана”, или така се е наричал целият диоцез на този архиепископ?

И още един въпрос: каква са били ролята и значението на тази добавка? Четейки много трудовете на авторите, подкрепящи „Теорията”, оставаме с впечатлението, че предхождащата утвърждаването ѝ „обикновена” „Архиепископия на България” е била една от редовите късно появили се „варварски” провинциални църкви, запазила относителната си независимост практически благодарение само на слабите действия на Цариградската патриаршия, която не е проявила достатъчно настойчивост, за да вземе в своите ръце това, което ѝ се е полагало в рамките на Византийската империя – ръководството на покръстените от нея български християни. Ако всичко това отговаря на истината, резонно идва въпросът: защо архиепископите на Юстиниана прима и цяла България след средата на XII век, когато вече са притежавали „мечтаната от тях” титла на примати на Първа Юстиниана, са продължили да добавят към нея и България? Защо му е било нужно на Хоматиан (или Хоматин), а и на още десетки след него, след титлата си „архиепископ на Юстиниана Прима” да добавя „и на цяла България”? Пропускът на тази добавка вероятно би останал почти незабележан за всички – във всеки случай то би трябвало да е далеч по-незабележимо от вкарването в титулатурата на претенциозната добавка „Юстиниана Прима”.

§ 3. Документи за първоначална поява на Теорията

Според един от най-авторитетните изследователи на Юстиниана прима – Принцинг – след трудовете Захария фон Лингентал и Гелцер сред историците е общоприето, че византийските архиепископи на основаната от император Василий II през 1019-1020 автокефална архиепископия България, чийто престол е била последната резиденция на патриаршията в царството на Самуил – Охрид, за да укрепят нейната автокефалност, постепенно са развили теорията, че нейната енория е идентична с тази на Юстиниана Прима (Prinzing 1978). Принцинг отбелязва още, че тази теория се проявява в титулатурата на Охридските архиепископи за пръв път в средата на 12 век (Prinzing 1978). Но като най-старо свидетелство за съществуването ѝ Принцинг сочи съдържащата се в добавките към ръкопис на Скилица бележка, която казва, че Императорът (Василий

II), познавайки Новелите на Юстиниан, е подновил и потвърдил автокефалността на Българската Църква (Prinzing 1978). Все пак първата поява на титлата „архиепископ на Юстиниана прима и цяла България” е в документ с датировка 1157 г.: това е актът, съставен в края на Цариградския събор против еретика Сотерихос Пантеугенес; там тя съпровожда подписа на Охридския архиепископ Йоан Комнин (Любинкович 63). Важно е да се отбележи и подчертае, че подписът на Йоан Комнин е непосредствено след подписа на Цариградския патриарх, преди подписите на останалите участници в събора.

§ 4. България и нейната архиепископия от VIII Вселенски събор до началото на XII век

Както е известно, веднага след състоялия се в 870 г. в Цариград VIII Вселенски събор, „... на 4 март 870 г. византийският император Василий I поканил в двореца представителите на целия християнски свят. Всъщност тази среща се превърнала в извънредно заседание на вече закрития църковен събор.” (Божилов & Гюзелев 1999). На него българският пратеник Петър „поставил открито пред всички за разглеждане въпроса за юрисдикцията над българската църква, т.е. дали тя да бъде подчинена на Рим или на Константинопол” (Божилов & Гюзелев, 1999). Заместниците на източните патриарси задали на българите следния въпрос: „Когато завладяхте вашата страна, на чия власт бе тя подчинена и кажете дали латински или гръцки свещенослужители е имала?” Отговорът на българските пратеници бил : „Ние извоювахме от гръцката власт тази страна, в която не намерихме латински свещенослужители, а гръцки.” (Anastasius Bibliothecarius, 1960). Следователно, заключили след тези думи източните патриарси, България била под църковното управление на Константинопол (Николова, 2001).

Представителите на папата представили своя аргумент за тезата, че „българската църква” трябва да бъде под юрисдикцията на Рим: той е, че териториите на бившата провинция Източен Илирик (Епир, Тесалия и Дардания) по стара традиция трябва да бъдат под контрола на папата.

На това място специално трябва да отбележим, че Епир, Тесалия и Дардания образуват – с известно приближение – територията, означена на картите на Вугу (рис. 1) и Fra Mauro (рис. 2) като „България”; тя не включва североизточната част на Балканския полуостров.

Споровете между делегатите на Рим и Източните църкви продължили. Източните представители формулирали решението за статута на „българската църква” така:

Рис. 1. Фрагмент от картата „Югоизточна Европа около 1000 г.“ (Вури 1903).

„... ние решаваме страната на българите, която знаем, че неотдавна е била под властта на гърците и е имала гръцки свещенослужители, сега да се върне чрез християнството на светата Константинополска църква” (Anastasius Bibliothecarius, 1960).

От твърдението, че страната на българите неотдавна е била под властта на гърците, следва, че „страната на българите” – обект на споровете – не включва североизточната част на Балканския полуостров.

В статия на Драгова (1997) подробно е обоснована тезата, че св. Климент е бил глава на Българската църква. Същият извод следва и от бележката на Тр. Кръстанов, че „пръв епископ”, както е наречен Климент в неговото Пространно житие, в дадения случай означава „примас”, „пръв сред епископите” на българския народ¹ (Кръстанов, 1998). Доводи в подкрепа на тази теза има и в статии на Табов (2011; 2014), където на базата на обилен картографски материал е аргументирано отъждествяването на средновековната «Велица», или „Велич” – седалището на епископията на св. Климент – с античния Никопол в Епир².

¹ Тук трябва да обърнем внимание на това, че Климент не е бил първият по ред епископ на населението на България, защото такива епископи е имало и преди него.

² Българското име на епирския Никопол през средновековието е било Велич (или Велик).

Рис. 2. Фрагмент от картата на Фра Мауро (Fra Mauro map 1457-59). Тя е ориентирана на юг, т.е. юг е в горната ѝ страна. Р. Дунав на фрагмента е отдолу, а Черно море – отляво. Съседната на Дунав и Черно море територия, която отговаря на днешна североизточна България, е с надпис “Zagora” – Загора. На запад от нея, около София, Видин и приблизително до Морава, е “Bolgaria” – България. Нейн западен съсед пък е “Seruia” – Сърбия.

В монографията за историята на Българската църква (Цухлев, 1910) авторът се спира на проповедите на ап. Павел на Балканите; на с. 11 четем:

„... апостолът, както той сам говори в едно от посланията си, че разпространил Христовото учение от Йерусалим до Иллирик (Рим. 15:18-19)”

Към това Цухлев (1910) добавя нещо много важно: „и основал църква в Никопол” и пояснява в бележка под черта:

„7) Послание към Тита, III, 12. Никопол се намира при входа на Амбракийския залив (сег. Зал. Арта), малко на север от сегашния град Превеза (Rauiys Ibid, t. V, p. 637; Лепорский, Ibid, стр. 326 и карта). Апостол Павел за образуване на Никополската църква употребил цяла година”.

Никопол / Велич е бил митрополийски център на Епир, а по-късно на Южен Епир. Ако Цухлев е прав, св. Климент Велички е бил начело на църквата на Никопол, основана от апостол. Нещо повече, тъй като този апостол е самият апостол Павел, то св. Климент е бил глава на

една изключително авторитетна в старо време църква. Според картата на Вугу (рис. 1), град Никопол (Велица/Велич) е разположен на територията на България.

При това положение можем да направим извод, че „Църквата на България” е църковна организация приблизително на територията на старите области Епир, Тесалия и Дардания (към тази територия спада и днешна Македония; от времето на VIII Вселенски събор до средата на XV век названието Македония се е отнасяло за земите около Одрин, Галиполи и част от Родопите). По всяка вероятност „Църквата на България” е била с различна степен на автономност, през повечето време на интервала от X до средата на XVII в. е била с ранг на архиепископия.

§ 5. Съвпадали ли са „Архиепископията на България” и „Юстиниана Прима” ?

В рамките на ТЮП се подразбира, че от средата на XII в. нататък термините „Архиепископия на България” и „Юстиниана Прима” са синоними. Но внимателен анализ на титлите на Охридските архиепископи, приведени на страниците 378-384 на монографията на Снегаров (Снегаров 1995), показва нещо друго: че „Юстиниана Прима” е различна от „архиепископия на България”. Ето няколко примера:

Архиепископ Прохор в средата на XVI в.: „архиепископ на Юстиниана, Сърбия, България и други” (Снегаров 1995 с. 378);

Паисий „патриарх на Юстиниановия Охрида, Сърбия, България и други” (Снегаров 1995 с. 378);

Гаврил „архиепископ на Първоюстиниановия Охрид и на цяла България, Сърбия, Албания, Молдовлахия и други” (Снегаров 1995 с. 378);

Атанасий (в писмо от 1596 г.): „Athanasius Dei gratia arhiepiscopus Prime Iustiniane, Achridensis, Vulgarie, Servie, Albanie, Valachie, Moldavie, Litivaniae patriarcha Rassie” (Снегаров 1995 с. 380).

Тези примери водят към хипотезата, че „България” в титлите на архиепископите на Юстиниана Прима означава примат (и) над „българския” диоцез; подобен смисъл имат и „Сърбия”, „Албания” и др. Това е почти сигурно за периода след средата на XVI в. През средата на XII век е била първата регистрирана първата поява на съчетанието „архиепископ на Юстиниана прима и цяла България”; имало ли е тогава фактическо съвпадение на двете съставни части – България и Юстиниана прима? Доводи за положителен отговор на този въпрос липсват.

§ 5. Примерът на император Юстиниан в XII век

В своя грамота от юли 7074 г. от Сътворението, Паисий, „архиепископ на Юстиниана прима, на цяла България, Сърбия и други”

дава на епископ Тимотей сан на митрополит с права на екзарх на Италия, Апулия, Амбракция, Василикатите, Калабрия, Сицилия, Малта, Далмация и целия Запад (Успенский 1847). Във връзка с това В. Трайкова-Алшади обръща внимание на един интересен факт: Тези територии очертават приблизително западните части от империята на Юстиниан (Трайкова-Алшади 2016 с. 34)! Към подобен извод води и анализът на титлите, използвани от архиепископите на Юстиниана прима: като цяло те сочат връзка на териториите от диоцеза на архиепископията (макар че той се е променял) с „наследството” на император Юстиниан.

Затова е интересно да потърсим и други връзки на Византия от епохата около средата на XII в. с управлението на Юстиниан Велики. Такива връзки има; най-ярките от тях са свързани с личността на император Мануил Комнин.

Мануил Комнин (Μανουήλ Α΄ Κομνηνός) е византийски император от 1143 до 1180 г. Коронясан е за василевс на ромеите в храма „Света София” на рождения си ден – 28 септември 1143 г. (Илиев 1997 с. 324). С влизането си в двореца новият император се погрижил да затвърди своята власт. Съответни мерки били взети по отношение на църквата и висшия клир. На патриаршеския трон бил издигнат лоялният към императора патриарх Михаил II (1143-1146) (Илиев 1997 с. 324). В 1158 г. било възобновено действието на известната новела на Никифор Фока против увеличаването на манастирските имоти. Църквата, уплашена от безцеремонния нрав на императора (само за първите десет години управление Мануил сменил пет патриарха), не се опитала да протестира (Дашков 1996 с. 251).

За външната политика на Мануил е била характерна „крайна агресивност” (Дашков 1996 с. 251). Мануил Комнин е имал амбицията „да владее Изтока и Запада, както по времето на Юстиниан Велики” (Илиев 1997 с. 327). Той прекарал години в изтощителни походи и дипломатически мисии, за да „...осъществи своите мечти за възстановяване на Юстинианова Византия” (Илиев 1997 с. 326).

Накратко, Мануил I е бил император, който се е стремил да подражава на Юстиниан, разпореждал се е с Константинополската патриаршия, възстановявал е действието на стари новели. В тази картина логично се вписва появата на „архиепископ на Юстиниана прима” – с каквато титла се подписва главата на Църквата на България Йоан Комнин – именно през неговото управление. Нещо повече: каквито и усилия да са полагали преди Мануил Комнин Охридските архиепископи за получаване на „Юстинианов статут”, те едва ли са имали успех; времето за техния триумф е настъпило именно с идването на власт на Мануил I.

Тези обективни обстоятелства изискват да разгледаме по-

внимателно детайлите на господстващата в съвременната наука теза, според която през XII век архиепископите на България (и църковни кръгове около тях) тихомълком постепенно са наложили тезата, че архиепископията на България е идентична с архиепископията Юстиниана прима.

§ 6. „Добавката на Михаил Деволски”

През 1118 г. Деволския епископ Михаил (живял около началото на XII в.) завършил собственоръчен препис на част от хрониката на Йоан Скилица, отнасяща се за периода 976-1057 г. Ръкопис от XIII-XIV век с този препис се пази във Виена и е част от гръцки ръкопис № 74 (Илиев 2010 с. 55). Към текста на Михаил Деволски има „добавки”, които според Ил. Илиев са уникални по своята стойност (Илиев 2010 с. 55).

δ In U fol 27^v, 6 post καοῦ additur: δ δὲ βασιλεὺς ἐκύρωσε καὶ αὐθις τὴν ἐπισκοπὴν Βουλγαρίας αυτοκέφαλον καθὰ καὶ π λαι ἐπὶ τοῦ γέροντος Ῥωμανοῦ, πληροφωρηθεὶς ἀπὸ τῶν ἀτάξεων Ἰουστινιανοῦ τοῦ βασιλέως αὐτὴν εἶναι τὴν πρώτην Ἰουστινιανήν, ἣν ἐκεῖνος πατρίδα ἑαυτοῦ φησὶν ἔχουσαν τηρικαῦτα ἐπίσκοπον Καστελλίωνα.

Рис. 3. Текст на „добавката на Михаил Деволски” (ГИБИ6 с. 296).

Една от тези „добавки” според Илиев е „кратко резюме на императорските сигилии, дадени от Василий II на Охридския архиепископ Иван Дебърски през първите години след покоряването на Българското царство (между 1019 и 1025 г.)”. Нейният текст е представен на рис. 3 и в превод на български гласи следното:

„А императорът отново утвърдил българската епископия като автокефална, както била и по-рано при Роман. Той се основавал на разпоредбите на император Юстиниан, че тя е Първа Юстиниана, която той наричал свое родно място, и имала тогава за епископ Кастелион.” (ГИБИ6 с. 296)

Веднага прави впечатление обстоятелството, че името на императора, който „отново утвърдил българската епископия като автокефална, както била и по-рано при Роман”, липсва в ръкописа. По традиция се счита, че този император е Василий II (така е според (Prinz-ing 1978), (Љубинковић 1967), (Илиев 2010), (ГИБИ6 с. 296) и др.).

Кой именно император е имал предвид авторът на „добавката”?

Щом името не е споменато, би било естествено да се подразбира, че става дума за „съвременния” на автора император; ако е писал Михаил Деволски, би следвало императорът най-вероятно да е Йоан Комнин.

Но има още един важен детайл: според Любинкович „добавката”, която е обект на нашия анализ, е „в полето на ръкописа на австрийския препис на хрониката на Скилица...”. Излиза, че „добавката” най-вероятно е писана след като преписът е бил завършен, така че е напълно възможно тя да не е дело на Михаил Деволски, а на някой, живял по-късно. Това прави голяма вероятността „добавката” за Юстиниана Прима в австрийския препис на Хрониката на Скилица да е направена по времето на император Мануил Комнин.

Така нашият анализ води към хипотезата, че императорът, който отново е потвърдил българската епископия като автокефална, основавайки се на разпоредбите на император Юстиниан – че тя е Първа Юстиниана, е Мануил I Комнин.

Ще потърсим още доводи в нейна подкрепа.

§ 7. Политиката и завоеванията на Мануил I в Италия

В § 5 беше спомената амбицията на Мануил Комнин „да владее Изтока и Запада, както по времето на Юстиниан Велики” (Илиев 1997 с. 327). Усилията за нейното осъществяване той започва още в началото на управлението си.

В 1147 г. Мануил влязъл в конфликт с норманския крал на Сицилия Роже II, чиято флота започнала да плякосва бреговете на Илирия, Далмация и Южна Гърция. В 1148 г. василевсът сключил союз с Конрад III и Венецианската република, чиято мощна флота разгромила норманите на Роже. С Конрад Мануил сключил договор за общи военни действия в Южна Италия и Сицилия. Смъртта на Роже II през февруари 1154 г. била последвана от въстания против управлението на норманите в Сицилия и Апулия и това подтикнало Мануил да започне военни действия на Апенинския полуостров.

Град Бари, бивша столица на византийския катепанат Италия преди норманите, отворил вратата си пред императорската армия, а населението му разрушило местната крепост. Скоро след това примера на Бари последвали и други градове, а армията на норманите била разбита (Норвич 2010 с. 400).

Но две години по-късно в битка при Бриндизи норманите взели реванш. Поражението на византийците сложило край на тяхното управление в Южна Италия; в 1158 г. императорска армия я напуснала. Мануил насочил вниманието си към Северна Италия, която Хохенщауфените се опитвали да присъединят към владенията си. Той започнал да помага на градовете на Ломбардската лига в борбата им против Хохенщауфените; стените на Милано, разрушени от немците, били възстановени с византийски пари (Васильев 1998 глава 6). Населението на Северна Италия се отнасяло с уважение и симпатия към Мануил

(Иоанн Киннам 2013).

§ 8. Влиянието на „Църквата на България” в Италия по времето на Мануил

Мануил е помагал на населението на Северна и Южна Италия в борбата му срещу чужди нашественици - нормани и немци. Но успоредно с това Италия е била арена на религиозни схватки: местни духовници са били обект на яростни нападки заради желанието си да не са подчинени на папата и заради връзките си с християни от подвластни на Мануил земи – с “Ecclesia Bulgariae”, „Църквата на България”. Както може да се очаква, и тези християни, и тяхната църква са определяни от католическата пропаганда като „еретични”, и в наши дни в историческата наука е общоприето, че са „богомилски” и „дуалистични”.

Според достигнали до нас сведения, в средата на XII в. Маркус, водачът на италианските патарени, е принадлежал към Ecclesia Bulgariae (Оболенски 1998 с. 202), а „умерената дуалистска църква” в Конкорцео (Италия) е била основана от епископ Гарат от „Ордена на България” (Нели 1999 с. 15-16). Примери за влияние на български християнски проповедници и на Ecclesia Bulgariae има много; един от най-любпитните е предаден от Оболенски така:

„През 1167 г. Никита, пръв сред еретиците в Константинопол, пристигнал в Ломбардия с цел да обърне Маркус във вярата на „абсолютния дуализъм”, изповядван от “Ecclesia Dugunthiae” ... Благодарение до голяма степен на собствения си авторитет той успял да наложи разбиранията на “Ecclesia Dugunthiae” на френските и италианските дуалисти. Престижът на Никита бил толкова голям, че католическите му опоненти, изправени пред обединението на всички дуалисти от Босфора до Пиринеите, му приписали титлата „папа на еретиците”. Все пак неговият триумф бил твърде краткотраен. Скоро след събора от 1167 г. някой си Петракус пристигнал в Ломбардия от чужбина и като дискредитирал Никита запазил верността на много патарени към „Ecclesia Bulgariae”” (Оболенски 1998 с. 202).

Последният израз – „запазил верността на много патарени към Ecclesia Bulgariae” – е красноречив: „Църквата на България” е имала в Ломбардия епархии с много християни. Така, както е било и през юли 7074 г. от Сътворението, когато Паисий, „архиепископ на Юстиниана прима, на цяла България, Сърбия и други” дава на епископ Тимотей сан на митрополит с права на екзарх на Италия, Апулия, Амбракция, ... (Успенский).

За „умерения дуализъм” на вярващите от „Църквата на България” е показателен следният текст от антиеретически сборник от XIII век:

„Quidam alii de Bulgaria credunt tantum unum Deum omnipotentem sine principio, qui creavit angelos et quatuor elementa et dicunt, quod Lucifer et complices sui peccaverunt in zcoelis, sed unde processuit eorum peccatum dubitant.” (Гюзелев 2000 с. 110)

(Превод на български: „Някои други от България вярват, че има само един Бог, всемогъщ и безначален, който създал ангелите и четирите елемента и казват, че Луцифер и съдружниците му съгрешили в небесата, но се колебаят откъде произтича грехът им.” (Гюзелев 2000 с. 110))

Да повторим: „еретиците от България” са вярвали, че има само един Бог.

Доколко „еретиците от България” са били свързани с „богомилите” и дали последните са били дуалисти в съвременния смисъл на това понятие? Тези въпроси очертават сериозни проблеми, които излизат далеч извън границите на нашите цели в настоящата статия.

§ 9. Хипотеза за „Църквата на България” по времето на Мануил
Направеният в горните редове анализ и приведените доводи дават възможност да предложим следната хипотеза: симбиозата на титлите „архиепископ на България” и „архиепископ на Първа Юстиниана”, появила се в средата на XII в., е резултат от действия, предприети от император Мануил Комнин за осъществяване на политически цели. Най-вероятно той е издал новела (нотиция), с която е възобновил действието на новелите на Юстиниан за учредяване на архиепископията Юстиниана прима (така, както е възобновил действието на новела на Никифор Фока); нейният диоцез е включвал епархиите на Църквата на България (с това Юстиниана прима става фактически продължител на апостолска традиция, т.е. заслужено получава уважение и високи привилегии).

Библиография

-(Божилков & Гюзелев 1999) Иван Божилков и Васил Гюзелев, История на Средновековна България VII-XIV век, Пловдив, 1999.

-(Васильев 1998) Александр Васильев, История Византийской империи. В двух книгах. Книга 2. От начала Крестовых походов до падения Константинополя, Санкт-Петербург, 1998.

-(ГИБИБ 1965) Гръцки извори за българската история, Том VI, София, 1965.

-(Гюзелев 2000) Васил Гюзелев, Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сбирки и архиви, Том 2, Италиански, латински и немски извори, София, 2000.

-(Дашков 1996) Сергей Дашков, Императоры Византии, Москва, 1996.

- (Драгова 1997) Надежда Драгова, Нов прочит на епископската титулатура на св. Климент (+916), в: Бумбалов (ред.), Българи в Италия и италианци в България: приноси, София, 1997, 52-98.
- (Илиев 1997) Илия Илиев, Мануил I Комнин, в: Иван Божилов (редактор), Византийските василевси, София, 1997, 324-328.
- (Илиев 2010) Илия Илиев, Охридският архиепископ Димитър Хоматиан и българите, София, 2010.
- (Киннам 2013) Иоанн Киннам, Краткое обозрение царствования Иоанна и Мануила Комнинов, Книга 5, Москва, 2013.
- (Кръстанов, 1998) Трендафил Кръстанов, Ново свидетелство за св. Климент Охридски Чудотворец, починал на 25 юли 916 г. като епископ Велички и на целия Илирик, Църковен вестник, София, 25 юли 1998.
- (Љубинковић 1967) Радивоје Љубинковић, Традиције Прима Јустинијане у титулатури охридских архиепископа, Старинар, Београд, XVII, 1967, 61-75.
- (Нели 1999) Роже Нели, Ръкописите на катарите, София, 1999.
- (Николова 2001) Бистра Николова, Неравният път на признанието, София, 2001.
- (Норвич 2010) Джон Норвич, История Византии, Москва, 2010.
- (Оболенски 1998) Димитри Оболенски, Богомилите, София, 1998.
- (Снегаров 1995) Иван Снегаров, История на Охридската архиепископия, том II, София, 1995.
- (Табов 2011) Йордан Табов, За Величката епископия и някои български земи по времето на царете Борис и Самуил История, София, 2011, № 5, 5-28.
- (Табов 2014) Йордан Табов, Средновековные топонимы в Южных Балканах и география Величкой епископии св. Климента Охридского. *Linguistique balkanique*, София, 53(2-3), 2014, 121-152.
- (Трайкова-Алшади 2016) Весела Трайкова-Алшади, Ранното християнство, Юстиниан и Юстиниана прима, София, 2016.
- (Успенский 1847) Порфирий Успенский, Указатель актов, хранящихся в обителях Св. Горы Афонской, Санкт-Петербург, 1847. Из: Журнал М-ва нар. просвещения, Санкт-Петербург, № 7 и 8, 1847.
- (Цухлев 1910) Димитър Цухлев, История на Българската църква: том I, първи период (864-1186 г.), София, 1910.
- (Anastasius Bibliothecarius 1960) Anastasius Bibliothecarius, *Vita Hadriani II* (pp. 195-196), в: Иван Дуйчев и др. (ред.), Латински извори за българската история: том II, София, 1960.
- (Bury 1903) John Bury, *South Eastern Europe c. 1000, map from: Edward Freeman, John Bury, Atlas To Freeman's Historical Geography*, London, 1903.
- (Fra Mauro map 1457-59) Fra Mauro map, From Wikipedia, the free encyclopedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Fra_Mauro_map Retrieved 23.05.2017.

-(Prinzing 1978) Günter Prinzing, Entstehung und Rezeption der Justiniana-Prima-Theorie im Mittelalter, in: Byzantinobulgarica 5 (1978), Sofia, 277-302.

Jordan Tabov, prof. Phd and Dsc
Bulgarian Academy of Sciences , Sofia · Institute of Mathematics and Informatics

Summary

A number of medieval documents contains a sort of symbiosis of the titles “Archbishop of Bulgaria” and “Archbishop of Justiniana Prima”: in the words of Lubinkovich, one of the most authoritative researchers of this symbiosis, “from the second half of the 12th century the archbishops of Ohrid are usually signed “Archbishop of Justiniana Prima and All Bulgaria” “. This combination of the two titles has long been a subject of research and discussion among the historians; various hypotheses have been suggested, including the hypothesis that, in the 12th century, the archbishops of Bulgaria (and church circles around them) have spread the thesis that the Archbishopric of Bulgaria is identical to the Archbishopric Justiniana Prima, and that the purpose of this was their archbishopric to preserve the autocephaly (independence) and to enjoy the rights granted to Justiniana Prima by Emperor Justinian. This thesis has been gradually established and enforced among the general public and church leaders, so it has been perceived as true.

The article describes a hypothesis according to which the symbiosis of the titles “Archbishop of Bulgaria” and “Archbishop of Justiniana Prima” is a result of actions taken by Emperor Manuel Comnen to accomplish political goals.